

BESZÉLGETÉS KOLOSI TAMÁSSAL ÉS SZELÉNYI IVÁNNAL

A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEKRŐL

2014. június 10. (» [Részletek és fotók](#))

A beszélgetést az MTA TK Szociológiai Intézet Társadalmi csoportok, konfliktusok és integráció kutatási iránya szervezte, az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA kutatás keretében.

Moderátor: Kovách Imre

Kovách Imre: A mai beszélgetésnek több apropója is van. Az első, amit nem biztos, hogy mindenki tud: Szelényi Iván pár hete hazatelepült Budapestre, üdvözljük ebből az alkalomból. Kolosi Tamás ugyan nem ment el, de némi szójátékkal azt mondanám, reméljük, hogy még intenzívebben visszatér a kutatásba. Hadd kérdezzem tehát először is meg, hogy vagytok? Hogy sikerült a hazatelepülés, hogy érzitek magatokat 2014 nyarának magyar társadalmában?

*Szelényi Iván: Én úgy szeretem mondani, hogy a Rue de Balzacba költöztem haza. És nagyon jól érzem magam Újlipótvárosban, a Dunapark Kávéház igen kellemes. És nagyon jó vacsorákat tudok enni egy kis Pozsonyi utcai vendéglőben, úgyhogy ilyen szempontból nagyszerűen sikerült a hazatelepülés és kiválóan érzem magamat itthon. Hosszú időn keresztül adminisztráltam, a Yale-en tanszékvezető voltam, Abu Dhabiban pedig dékán, úgyhogy időnként megeresztettem valami gyenge írást. Most remélem, hogy kutatni tudok, és megírni néhány dolgot. Többek között Tamással próbáltunk a *Hogyan legyünk milliárdosok?* című könyvünkökből egy angol változatot teremteni, amiben nem annyira a magyar milliárdosokról van szó, hanem az igazi milliárdosokról, akiknek tényleg van pénzüik. Ezen kívül Pakisztánban csináltam egy kis kutatást az Öböl-államokban élő vendégmunkásokról, az Egyesült Arab Emírátságok népességének 90 százaléka hároméves vízummal ott élő vendégmunkás, akiket Abu Dhabiban nem lehet tanulmányozni, mert a rendőrség mindjárt az ember nyakára jár. Így kifundáltam, hogy akkor én elmegyek Pakisztánba, és ott fogom meginterjúvolni azokat, akik hazatértek, hogy mi volt az élettapasztalatuk az Egyesült Arab Emírátságokban. Úgyhogy ebből is szeretnék egy kis monográfiát írni, úgy egyharmad rész meg is van. Meg még van egy pár más téma, amin szeretnék dolgozni, úgyhogy kis szerénységgel azt mondanám, oda jutottam, ahová Chuck Tilly. Chuck Tilly első könyve negyven éves korára született meg. Az volt egyébként a legjobb könyve. Aztán, amikor nyugdíjba ment, minden évben írt két könyvet, nem voltak ugyan túl jók, de sok volt belőlük. Úgyhogy azt remélem, ha még van öt vagy tíz évem, akkor én is egy-két könyvet megírok minden évben,*

és ha nem is lesznek nagyon jók, talán találok valami kiadót, aki legalább kinyomtatja. Hát, körülbelül ennyit magamról.

Kolosi Tamás: Én alapvetően nagyon jól érzem magam, eltekintve attól, hogy Ivánnal ellentétben nagyon utálok az öregedést, mármint lehet, hogy Iván sem szereti, de ő nem is öregszik, én viszont igen. Azért is érzem magam alapvetően nagyon jól, mert körülbelül tíz évvel ezelőtt elhatároztam, hogy engem különösebben a magyar politikai helyzet nem tud felizgatni, és azóta nem hagyom magam, bármennyire próbálkoznak is. A politikai életen kívül viszont sok minden érdekel. Jól érzem magam magánemberként is, de jól érzem magam azért is, mert életem egyik jelentős művének tekintem, hogy január 1-én lesz harminc éves a TÁRKI, ami az egész régióban az első magántulajdonú társadalomtudományi kutatóintézet volt, és azon kevesek közé tartozik, amelyek a mai napig talpon maradtak. És jól érzem magam a TÁRKI-val kapcsolatban azért is, mert elég nagy a külföldi elismertsége. A Pennsylvanai Egyetem minden évben osztályozza a világ agytrösztjeit, és ott az első harminc között vagyunk már három-négy éve. De idén történt egy különösen fontos visszaigazolás itthonról is. Talán többen tudnak, tudtok róla, hogy 1990-ben Andorka Rudival, majd később Vukovich Györggyel elkezdtek a Társadalmi Riport sorozatot, a német Datenreporthoz és más angol, holland, nyugat-európai kiadványokhoz hasonlóan. Ezt a sorozatot húsz éven keresztül az aktuális kormányzat szociális ügyekkel foglalkozó részlege mindig támogatta, bárki volt kormányon. 2012-ben már nem kaptunk kormánytámogatást, ám a TÁRKI nemzetközi presztízse segített. A szakma egyik nagy figurája, Heinz-Herbert Noll, a német Datenreport főnöke szervezte meg a Friedrich-Ebert-Stiftung támogatását, így sikerült kiadni. Idén újra elutasította a kormány a kérelmünket, így megírtuk a TÁRKI honlapján, hogy 22 évnyi működés után befejezzük a Társadalmi Riport sorozatot. Ezután nagyon sok ismert és ismeretlen ember jelentkezett, hogy ne csináljuk, inkább próbáljunk valahonnan mégis pénzt szerezni. Megindítottunk egy közadakozást a TÁRKI honlapján, és legnagyobb meglepetésünkre két hét után le kellett állítanunk, mert összejött a pénz a kiadványra. 59 magánszemély és 11 intézmény állt mellénk, köztük olyanok is, amelyekre nem is gondoltunk volna. Ezért most a kollégáimmal együtt azon dolgozunk, hogy még idén meg tudjon jelenni a Társadalmi Riport, amelybe éppen a mai témával kapcsolatban fogok egy tanulmányt írni Pósch Krisztiánnal. Úgyhogy úgy érzem, hogy nyugdíjas létemre azért nem nagyon távolodtam el a szakmától. Tény az, hogy mint annak idején „Mici néninek volt két élete”, nekem is kettős életem van szakmai szempontból, mert a szociológia mellett a könyvszakmában is elég sok mindent csinálok. Bár, ott meg azért kezd nagyon kellemessé válni a helyzetem, mert a lányom az ottani munkák nagy részét átveszi.

K.I.: A második apropóját a mai délelőttnek az adja, hogy sok kutató összefogásával elkezdünk egy kutatási projektet, melynek az egyik motiválója az volt, hogy mindenütt a világban, de a magyar szociológiában talán még erősebben az egyenlőtlenség, struktúrakutatások jelentették a társadalomról való szociológiai beszéd mód egyik fő vonulatát. Úgy gondoltuk, hogy ezek a kutatások mára egy

kicsit elfáradtak. A te könyved¹ 2000-ben jelent meg erről a témáról, utána leginkább olyan olvasmányélményeim vannak, szerencsére a fiatalabb korosztályoktól is, amelyek újítani akarnak, keresik az utat, mit lehetne csinálni. Ferge Zsuzsa is megpróbálta a tőkeviszonyokat átforgatni stratifikációs modellekbe, de ezek „csak” útkeresések. Úgy gondoltuk, hogy a szakma legnagyobb tapasztalattal rendelkező képviselőinél rákérdezzünk arra, hogy ők hogy is képzelnék el a társadalmi egyenlőtlenség-kutatások megújítását. Nem azt kérdezném tehát, hogy visszafele mi történt, mert azt hiszem, akkor tartjuk tiszteletben az életműveteket, ha azt kérdezzük, hogy hogyan mehetnének innen előre. Mit lehetne – tartalmi, módszertani értelemben egyaránt – az egyenlőtlenség-kutatással kezdeni? Sok-sok kritikát kapott a fiataloktól az, amit csináltatok, csináltunk, keresik az utat, több paradigmán belül is. Ti hogyan csinálnátok most egy egyenlőtlenségkutatást, ha úri kedvetek, időtök és esetleg még anyagi forrásaitok is ezt lehetővé tennék?

SZ. I.: Hadd tegyek pár pesszimista megjegyzést. Az én megítélésem szerint a szociológia mint tudományág meglehetősen súlyos válságban van. A közgazdaságtudomány és a politológia egészen más irányba indult el, mint a szociológia. A szociológia, ha úgy tetszik, kifelé tart a társadalomtudományokból, és a szakadék szociológia és politológia, közgazdaságtan között növekvőben van. Ennek nagyon sokféle oka van. Az egyik, hogy a szociológiának megvolt a maga kulturális fordulata, tehát a kultúrszociológia igen agresszíven előretört. Ez pedig a szociológiát inkább a humán tudományok felé sodorja el. A normál tudománynak tekinthető szociológia, amit gondolom Tamás is, én is próbáltunk művelni, szintén komoly válságban van, mert most már két és fél évtizede a társadalomtudományokban a kulcskérdéssé a kauzalitás problémája vált. A szociológiának pedig eminensen a módszertana a survey kutatás volt. A survey egy nagyszerű módszer, de igazán szigorú ok-okozati kapcsolatok föltárására nem igazán alkalmas. Főként a mintaválasztási problémák miatt. Tehát a survey nagy erőssége a véletlen kiválasztás, ugyanakkor társadalmi jelenségekben a véletlen kijelölésre, mármint a kísérletekben való részvételre, a kísérleti csoportba és kontrollcsoportba való kijelölésre nincsen lehetőségünk. Ezért mi kauzalitásról csak közvetetten tudunk valamit mondani. A szociológia erőssége a véletlen kiválasztás, a reprezentativitás. Itt is vannak azért problémáink, mert a survey kutatás költségei rettenetesen megnöttek. Mikor '92-ben még mintegy hatvanezres mintán Don Treimannal megcsináltuk a rétegződés 1989 utáni változásával foglalkozó kutatást Oroszországban, Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon, Bulgáriában, az egész kijött egymillió dollárból. Ma egymillió dollárral sehova nem lehet jutni survey-ben, felmentek az árak. A másik nagy probléma, hogy a közvélemény – és Tamás erről sokkal többet tud, mint én – meglehetősen kifáradt a survey kutatásoktól, tehát a válaszadók arányszáma is csökken. De azért az alapvető probléma az, hogy a kauzalitásról aránylag keveset tudunk mondani. A közgazdaságtan és egyre inkább a politológia azt hiszi, hogy megtalálta ennek a módszerét. Méghozzá azzal, hogy kísérleteket végez, főleg laboratóri-

¹ Kolosi Tamás (2000): A terhes babapiskóta. Budapest: Osiris.

umi és részben terepkísérleteket. Elsősorban, az én tapasztalatom szerint, laboratóriumi kísérleteket csinálnak, ahol nagyszerűen meg tudják oldani azt, hogy a kísérletben részt vevőket szétosztják két csoportba, egy olyanba, amit valami stimulusnak kitesznek, és egy kontrollcsoportba. Analitikusan remekül tudják az ok-okozati kapcsolatokat így vizsgálni, akárcsak a természettudományban. Óriási problémájuk persze a külső validitás problémája. A laboratóriumi kísérletekben részt vevők ugyanis jórészt az egyetem diákjaiból tevődnek össze, tehát abból építenek nagy elméleteket, hogy néhány 18–22 éves, többnyire fehér, felső-középosztálybeli gyerek különböző játékelméleti kérdésekre milyen válaszokat ad. Ettől a szociológusok elszörnyednek, mert mi a véletlen kiválasztásnak, reprezentatív mintának voltunk elkötelezettek. A két módszert úgynevezett terepkísérletekben próbálják összehozni, ami vagy kísérlet, vagy nem kísérlet, és sok szempontból nem nagyon különbözik a szokásos survey-kutatásoktól. Egészében azt mondhatnám, hogy súlyos módszertani válságban vagyunk. Az általam legnagyobbra becsült kollégák azonban vállalják, hogy a szociológia leíró adatokat ad. Miért baj az, hogy leíró tudomány vagyunk? Miért nem értékes az az adat, hogyha mérni tudjuk, hogy milyen például az egyenlőtlenségeknek a foka, ha meg tudjuk mondani azt, hogy ki az, aki a szegénységi határ alá esik? Hogy a szegénységnek a mértéke nő vagy csökken, s hogy ez nemzetközi összehasonlításban hogy alakul? Szerintem nem baj, ha a szociológia vállalja, hogy egzakt, leíró tudomány, amely a társadalmi jelenségekről és az egyenlőtlenségek mértékéről pontos adatokat ad. Még akkor is, ha ezt nem tudja egzakt, matematikai módon modellezni, és nem tud megcáfolhatatlan ok-okozati magyarázatot adni. Hadd tegyem még hozzá: persze voltak kísérletek a szociológián belül az ok-okozati kapcsolat mérésére, a panelkutatások ennek egy fontos részét képezik. Közhely, ha azt mondom, hogy a panelkutatás ugyan elvileg alkalmas ok-okozati kapcsolat mérésére, de teljes mértékben a mintaválasztási problémát nem kerüli meg. Már az első panelnél, kezdjük mondjuk a 15 éves fiatalokkal, van mintaválasztási probléma. A panelkutatás másik baja, hogy nagyon nehéz meggyőzni kutatásokat támogató intézményeket, mint az OTKA-t, hogy finanszírozzanak egy olyan kutatást, amiből tulajdonképpen húsz év múlva lesz valami érdekes eredmény. Wisconsinban ezt valahogy meg tudták csinálni, amikor még nagyon olcsó volt a kutatás, és még mindig működik a wisconsin panelkutatás és ezért fantasztikus dolgokat tudnak abból meríteni. További probléma, hogy a panelkutatásban idővel válaszadókat kezdünk veszíteni (elköltöznek, külföldre mennek, elunják a választást), így a minta reprezentativitása csökken. A panelkutatás nagy ellenfele, ami szintén az ok-okozati összefüggések felmérésére törekszik, a *life course analysis*. De hát a *life course analysis* is problematikus, mert az emlékezetünk szelektív. Arra emlékszünk, amire vissza akarunk emlékezni. Egy olyan posztkommunista társadalomban, mint a magyar, ez nagyon jól mérhető. Az emberek nagyon másként emlékeznek arra, hogy 1980-ban hogy éltek és hogy gondolkodtak, mint ahogy valójában gondolkodtak. Nem hazudnak, hanem csak ésszerűen hozzáigazítják a gondolkodásukat ahhoz, amit ma illene gondolni. Az egyenlőtlenségek és a szegénység problémája elsőrendű társadalmi probléma, és sajnálom, hogy nem tudok valami forradalmi újítást javasolni. Nem tudom, volt-e valamelyikötöknek alkalma

Thomas Piketty könyvét elolvasni. A könyv címe: *A tőke a 21. században*. Óriási sikert aratott, a *New York Review of Books*-ban Krugman írt róla egy nagyon lelkes és hosszú recenziót, Piketty előadást tartott az ENSZ-ben, az IMF-ben, több interjúja jelent meg a *New York Times*-ban, hosszú cikk jelent róla meg a *Spiegel*-ben, egyedül a franciák – ő francia – röhögnek rajta. Senki sem lehet próféta a saját hazájában. A könyv az egyenlőtlenség problémájáról ír, hozzáteszem, Krugman politikailag nem semleges, amikor imádja a könyvet, mert őt is éppen az egyenlőtlenség problémája foglalkoztatja, akárcsak Joe Stiglitz-et. Stiglitz könyve, *Az egyenlőtlenség ára* talán inkább eljutott Magyarországra. Stiglitz is és Piketty is azzal érvel, hogy a tőkés társadalomnak természetes állapota a nagyon nagyfokú egyenlőtlenség. Az egyenlőtlenségeknek az a csökkenése, ami bekövetkezett 1930 és 1970 között, nem a természetes állapota a tőkés piacgazdaságnak, hanem egy aberráció. És ezért gondolom, hogy az egyenlőtlenségek vizsgálata fontos, óriási vita volt Piketty adatait illetően a *Financial Times*-ban, melyeket egyébként Krugman megvédett. Azt mondta, hogy igaztalan a kritika. A fő kérdés, hogy vajon az egyenlőtlenségek bizonyos foka már a gazdasági növekedést is kezdi gátolni? Mekkora az az egyenlőtlenség, amelyik gazdaságilag, politikailag, társadalmilag, etikailag elfogadhatatlan? Ezek szerintem továbbra is lényeges kérdések, akkor is, ha még nem tudjuk megmagyarázni, hogy pontosan mi az a kauzális mechanizmus, amely az egyenlőtlenségeket létrehozza.

K. T.: Amit Iván elmondott, abból nagyon sok mindennel egyetértek. Én két problémára szeretnék utalni, ami meghatározhatja a rétegződés-, egyenlőtlenség- és struktúrakutatás esetleges jövőjét is. Az egyik nagyon erőteljesen összefügg a kauzalitás problémájával, amit Iván is említett. Bár Szalai Sándornak a rá jellemző szangvinikus módon dühkitörése volt mindig, ha valaki azt írta le egy szociológiai tanulmányról, hogy az csak leírást tartalmaz. Mert véleménye szerint a leírás borzasztóan fontos dolog. Én mégis úgy gondolom, hogy persze a leírás fontos, de nem véletlen, hogy a *science* típusú tudomány a kauzális problémák irányába fordul. Amikor a '80-as évek elején néhány, a teremben is jelenlevő kollégával együtt a rétegződés-modell vizsgálatot csináltuk, ennek elég nagy visszhangja volt itthon is, külföldön is. Talán a legmegalapozottabb kritikát egy kiváló amerikai kollégától, az Iván által is említett wisconsin kutatók egyik főnökétől, Bob Hausertől kaptuk, aki azt mondta, hogy „ti a rétegződés-modellbe olyan rengeteg változót vontatok be, hogy a szociológia egyetlen igazi problémájára, a kauzalitás vizsgálatára nincs már mód, mert egy így megkonstruált rétegződési modellnél már szinte alig marad olyan tényező, amit vizsgálni lehet, hogy ok-okozati modellben hogyan hat”. Valóban, a '60-as, '70-es, '80-as évek társadalmi szerkezet-kutatását alapvetően az a kérdés jellemezte, hogy milyen csoportok segítségével lehet leírni a társadalom szerkezetét. Tehát kimondottan leíró jellege volt, és ennek volt egy különös politikai aktualitása Magyarországon és a kelet-európai országokban, ahol ezt a leíró modellt is szembe lehetett állítani az ideológia által hosszú ideig preferált munkásosztály-parasztság-értelmiség modellel. Ma már úgy gondolom, hogy Bobnak igaza volt abban, hogy tulajdonképpen nem olyan fontos kérdés az, hogy milyen csoportszerkezeteket írunk le, hiszen sokfajta csoportszerkezet van a társadalomban. És a rétegződés- és egyenlőtlenség-

kutatásban is ez a helyzet. Survey-k, esetleg adatbányászat segítségével kauzális modelleket kell tudnunk leírni, ahol a rétegződés vagy osztályszerkezet megjelenik független változóként, és ennek segítségével próbáljuk magyarázni a legkülönbözőbb társadalmi jelenségeket. Az egyik dolog tehát, ami számomra ma fontosabbá vált – szemben az elmúlt 30–50 év kérdésfeltevésével, amely azt tartotta fontosnak, hogy milyen a társadalom osztály- és rétegszerkezete –, hogy ma különböző osztály- és rétegmodellekkel milyen oksági modelleket sikerül fölállítani. Ezek segítségével hogyan lehet megvizsgálni a különböző társadalmi magatartásokat, a kultúrafogyasztástól a politikai aktivitásig. Tehát azt mondanám, lukácsi fordulattal, hogy a struktúrakutatás trónfosztása az, ami véleményem szerint a szociológián belül megfigyelhető. Az a *primus inter pares* állapot, hogy hosszú évtizedeken keresztül ez volt a legfontosabb téma, de mára aktualitását veszítette. A másik dolog, amire még inkább szeretném a fiatal kollégák figyelmét felhívni, hogy nem véletlen, hogy a rétegződés és osztályszerkezet kutatásában a nemzetközi szociológiai életben a '40-es évek végétől a sorokini kérdésfeltevés, tehát a társadalmi mobilitás, a státusz-megszerzés, a szülő-gyermek mobilitás vizsgálata vált meghatározóvá. S egyáltalán nem véletlen, hogy amikor megalakult a Nemzetközi Szociológiai Társaság, akkor az egyik legaktívabb, legnagyobb nemzetközi visszhangot is kiváltó kutatócsoport, a *Social Stratification* Kutatócsoport harminc éven keresztül 70–80%-ban mobilitási témákkal foglalkozott. Ennek a fejlődésnek fontos jellemzője volt az, hogy a mobilitás-kutatás a felhasznált matematikai, statisztikai modellek tekintetében nagyon hasonlónak vált a természettudományi vizsgálatokhoz. Én azt is merném mondani, hogy a nemzetközi szociológiában a leginkább szcientizálódott kutatási terület a mobilitás-kutatás volt. Ennek volt egy nagyon pozitív eredménye, hogy mielőtt jött a nagy kiábrándulás, a kulturális fordulat, amiről Iván is beszélt, igazából a XXI. század elején, vagy már a '90-es évek második felében, a szociológiának legalább egy olyan területe volt, amelyik módszertanában, eszközeiben nagyon hasonló volt ahhoz, ahogy a tudományt mondjuk a természettudósok is elképzelik. Volt azonban ennek a fejleménynek egy nagyon negatív következménye is. Nevezetesen, hogy egyre kifinomultabb módszertannal, ám egyre lényegtelenebb problémákkal foglalkoztak a kollégák. Tehát igazából egy idő után már nem volt lényeges, hogy mi van a társadalomban, hanem az volt az igazi kérdés, hogy egy loglineáris modellben hogyan kell paraméterezni. És ez vált az igazi tudományos problémává: ha egy vezető szociológiai folyóirat számára valaki cikket akart küldeni, akkor egy ilyen cikket biztos közöltek. Ami viszont azzal foglalkozott, hogy hogyan változik ténylegesen a társadalom mobilitása, az kevésbé számított tudományos és érdekes témának. Ennek, hogy egyre lényegtelenebb problémákkal kezdett el foglalkozni a mobilitás-kutatás, az egyik oka az volt, hogy a társadalmi státusz-megszerzés folyamatából megmagyarázható oksági tényezők elértek egy felső határhoz. Ez a felső határ országonként és módszerenként egy kicsit különböző volt, de lényegileg azt lehet mondani, hogy a társadalmi státusz szórásának olyan 30–40%-át magyarázták meg általában. Amikor Róbert Péter nagyon bonyolult, nagyon-nagyon sokváltozós modelleket állított föl, akkor el lehetett jutni a szórás közel 50%-áig, de azon túl már nem volt semmi. És joggal vetődött fel, hogy hát mi magyarázza

a többit? Csak a véletlen? És itt biztos, hogy beleütközött a mobilitás-kutatás egy ideológiai korlátba. Nevezetesen abba, hogy azt a kérdést feltenni, hogy az adottságoknak milyen szerepe van a képességek kialakulásában, nem lehetett, ezt a kérdést a szakma kivetette magából. Néhányan tettek rá kísérletet. Épp az előbb említett Bob Hausernek a testvérek vizsgálata alapján már volt ilyen kísérlete a '60-as években, de még ő sem mert radikális válaszokat adni erre a kérdésre. Később a brit háztartáspanelben, a brit gyerek-panelvizsgálatban néhány kutató próbált erről valamit mondani, de abszolút ledorongolták érte. Murraynek és Hernstadtnak volt például egy híres könyve, *A normál görbe*, vagy normál eloszlás, ami ezzel próbálkozott. Egyszerűen arra mutatott rá, ami ma már azt hiszem, hogy többé-kevésbé, ha nem is a *mainstream* szociológiában, de például a közgazdaságtanban és a pszichológiában elfogadott, hogy, ahogy általában a társadalmi valóságban nagyon sok minden normál eloszlást mutat, úgy a különböző adottságoknak és képességeknek is egy normálgörbe-szerű eloszlása van. Ez igazából új kutatási irányt jelöl ki, mert teljesen hamis az az irány, amivel többen próbálkoznak, akik azt mondják, hogyha itt a társadalmi tényezőkkel 30-45%-ot tudunk megmagyarázni a társadalmi státusz-eloszlás szórásából, tehát valamilyen genetikai vagy biológiai tényezők kell, hogy adják a maradék 60-70%-ot. Ez nyilvánvalóan marhaság. De hogy ezt a problémát vizsgálni kell, ebben biztos vagyok. Azonban igazán jól vizsgálni csak akkor lehet, ha hosszú távú panelkutatások tudnak kialakulni, baromi drágán, és hát sajnos nekem ebbe már reménytelen belekezdeni.

K. I.: Van azért néhány olyan tényező, amire az elmondottakon túl is valamilyen választ kellene kapnunk. Az én közelítésemben egy ilyen halmaz az a fajta elosztási, redisztribúciós rendszer, amiről, valljuk be őszintén, nem csak mi, hanem a velünk együtt élő közgazdászok is vajmi keveset tudnak. Milyen kérdések azok, amiket a redisztribúció kapcsán megfogalmaznátok, hiszen az életművetek más-más korszakában ugyan, de ez a kérdés előjött, annál is inkább, mert örökzöld téma, és nem tudjuk az egyenlőtlenségeket se értelmezni enélkül.

*SZ. I.: Én még nagyon röviden szeretnék kapcsolódni Tamáshoz, nincsen semmi lényeges véleménykülönbség közöttünk. Az világos, hogy a szociológiában nagy kísérlet volt arra, hogy valóságos tudomány legyen, és tudomány csak akkor van, hogyha ok-okozati kapcsolatokat tud vizsgálni, a szó szorosabb értelmében. Az én legjobb tudásom szerint a szociológia ehhez valóban a legközelebb akkor jutott, amikor különböző társadalmi környezetben felnőtt egysejtű ikrek életútjának különbözőségével/hasonlóságával foglalkozott. Ez valóban tökéletes *research design*, de azért elég abszurd, hogy ezzel foglalkozunk a nagy társadalmi kérdések megértéséhez. Az alapprobléma, hogy mi többnyire korrelációkat, és nem igazán ok-okozati kapcsolatokat mérünk. Ahhoz kísérleti módszerre van szükség, a kísérleti módszer pedig definíció szerint azt jelenti, hogy *random assignment*re van szükség. Ez gyakorlatilag a társadalomtudományban megvalósíthatatlan. Hogy egy példát mondjak erre, amikor a Yale-en voltam, egy nagyon kiváló chicagói demográfust (Linda Waitet) próbáltam fölvenni, aki ösztűz alatt volt. Linda roppant érdekes eredményről számolt be, ami politikailag örült nagy el-*

lenállásba ütközött. Kutatásának a lényege az volt, hogy a házasságnak pozitív hatása van az egészségre és az élettartamra. Az ő kutatásai előtt mindenki úgy gondolta, hogy a házasság jó a férfiaknak, és nem jó a nőknek. Tehát a házas férfiak valóban tovább élnek és egészségesekek, míg a nők nem. Ő nemcsak ennek az ellenkezőjét bizonyította be, tehát hogy a nők számára is van pozitív hatása a házasságnak, hanem arra a teljesen megdöbbentő és politikailag a liberális amerikai értelmiség számára abszolút elfogadhatatlan következtetésre jutott, hogy ez sajnos csak a jogilag szankcionált házasságra igaz, az együttélésre nem. Na most, ő ezeket a korrelációkat remekül bebizonyította. A kritikusai azt mondták, hát igen, de hát ez csak egy korreláció, ez nem ok-okozati összefüggés. Nyilvánvaló, hogy Lindának masszív mintaválasztási problémája volt. Nem véletlen ugyanis, hogy ki az, akinek sikerül megházasodnia, és ki az, akinek nem. Aki beteges és bolondos, és egyébként is korábban halna meg, nem talál magának házastársat, tehát korábban fog meghalni, de nem azért hal meg korábban, mert nem házasodott meg. Teljesen jogos a kérdésfelvetés. Na de mi a fenét csináljunk vele? Határozzuk el, amikor vizsgálódásaink alanyai tíz évesek, hogy ez a kislány férjhez megy, az meg nem megy férjhez, és utána hatvan vagy hetven év múlva megnézzük, hogy mi az egészségi állapotuk, és ki van még életben? Természetesen a dolog megoldhatatlan. Tehát a legfontosabb társadalmi kérdésekben a szigorú kísérleti kutatásra nincsen mód. Egyébként meg kell mondanom, hogy a közgazdászok és a politológusok is csak plasztik adatokat hoznak létre ezzel, és ez az egyik nagy bajuk, ezért olyan rossz sok előrejelzésük, mert ilyen adatokból építkeznek. Ma a kísérleti módszer a nagy sláger, Abu Dhabi társadalomtudományi karát próbáltam a világ élvonalába tenni, s ezt azzal próbáltam elérni, hogy itt hoztam össze a legjobb experimentalistákat közgazdaságtanból és politológiából, valószínűleg sehol olyan színvonalas, és olyan sok experimentalista nincs, de hát meg kell mondanom, hogy politikai vagy akadémiai vállalkozóként csináltam, úgy, hogy nem igazán hiszek a vállalkozásban intellektuálisan. A kísérleti módszer divat, ma mindenki ezt csinálja, tíz év múlva rá fognak jönni, hogy milyen fontos, hogy a minták reprezentatívak legyenek. Még azt a politikailag megint teljesen inkorrekt álláspontot is magaménak vallom, mely szerint a társadalomtudomány jövője csak a természettudománnyal való sokkal szorosabb integrációban képzelhető el. Ilyen szempontból két különösen fontos terület van, ami felé a közgazdaságtan – és a demográfia – kezd elmozdulni, ez a genetika, és a *neuroscience*. Nem lennék meglepve, ha a jövőben a szociológus PhD képzésben a genetikai és a *neuroscience* fontos szerepet játszana, és ha a genetikusoknak meg *neuroscience*-eknek is kellene valamennyi társadalomtudományt tanulniuk. Ez persze hosszú távú folyamat, talán ötven év alatt jutunk el ideig. Ha komoly genetikussal beszélek és felvetem ezeket a témákat, amiket Tamás most felvetett: van-e a tehetségbeli különbségnek valamiféle genetikai alapja, minden komoly genetikus azt mondja, hogy „ugyan már, ez olyan bonyolult kérdés, hogy én ehhez semmit nem tudok hozzátenni.” Ilyen kérdésekben csak a szociológusok van határozott véleményük, hiszen a genetikáról nem tudnak semmit s tudatlanul könnyebb határozott – politikailag korrekt – véleményt formálni.

K.I.: Iván, kénytelen vagyok visszakérdezni: azt mondd tehát, hogy az újraelosztási rendszereknek a lényegét vagy természetét ne is próbáljuk megérteni, mert ez rossz irány, hanem menjen el a szociológia azokba az irányokba, amiket itt megjelöltetek?

SZ. I.: Nem, én semmiképpen nem ezt mondanám, természetesen az állam redisztributív szerepének és a piacnak a viszonya, és a kettőnek az összefüggése a társadalmi egyenlőtlenségek és a szegénység kezelésében alapvető kérdés. Ez az a nagy strukturális probléma, amit értelmezni tudunk, aminek az irányát s nagyságát mérni tudjuk. Én egyébként még egyszer hangsúlyoznám, a tekintetben vagyok nagyon szkeptikus, hogy mennyire tudunk a kísérleti módszer, az ok-okozati összefüggések tudományosan érvényes vizsgálata felé nyitni. Panelkutatásokkal tudnánk, de hát annak a problémáit is említettem, és azt hiszem, Tamás is egyetért velem. A kérdésedre válaszolva: a piac és az állam szerepének változásai roppant érdekesek a posztkommunista kapitalizmusokban. Valamikor szeretnék írni egy kis monográfiát a posztkommunista kapitalizmus válfajairól. A posztkommunista átmenet során valóban a piacnak és az államnak sajátosan új formái alakultak ki. Ez a különböző típusú posztkommunista kapitalizmusokban másként alakul, és az időbeni átalakulása is más. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a piac egyre inkább nő, és az állam egyre inkább zsugorodik, vannak országok, mint például Kína, vagy Oroszország, amelyekben az államnak, azt mondanám, meghatározó szerepe van. És az állam és piac viszonya Közép-Európában és kitüntetetten Magyarországon is lényegesen változott. Hogy ennek pontosan mik a konzekvenciái, mármint hogy milyen korrelációkat találunk ezek között, az eminensen fontos tudományos kérdés, fontos *policy* implikációkkal.

K. T.: Én nagyon fontosnak tartom az elosztás, az újraelosztás, a redisztribúció kérdését, hadd mondjam azt, hogy persze, fontos a jövedelem újraelosztása is, a szegénység kérdése is, erről azonban elég sok mindent tudunk. Néhány TÁRKI-s kollégám, Tóth István Györgytől Gábos Andrásig, az utóbbi tíz évben erről nagyon sokat írtak, elmondtak, kutattak, magyar és nemzetközi összehasonlításban. Tudjuk azt, hogy az utóbbi négy-öt évben valamelyest nőtt Magyarországon a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység is, akárhogy számoljuk. Én továbbra is alapvetően szeretem azt, amikor definiálja az ember a fogalmait, tehát jövedelmi szegényeken én azokat értem, akik a medián jövedelem 60%-ánál kevesebből élnek, ez vált úgy nagyjából sztenderddé. Ezt nagyon sokan összekeverik az Unió és az OECD által az utóbbi öt évben elterjesztett deprivációs indexszel. Ami egyáltalán nem jövedelmi szegénységet jelent, még akkor sem, ha a magyar sajtóban szinte kizárólag úgy jelenik meg, mint szegénység, és sajnos néhány kollégánk is szegénységnek nevezi ezt a nemzetközi indexet, ami azonban három dolgot vesz figyelembe: azokat, akik a medián jövedelem 60%-a alatt élnek, azokat, akik munkanélküliek, és azokat, akik életmódjukban, fogyasztásukban a kijelölt kilenc *item* közül legalább öttel nem rendelkeznek. Ebben a gépkocsi, a telefon, az évi rendszeres nyaralás, és minden egyéb szerepel, és így jön ki Magyarországra a 40%-os depriváció. De én most nem erről szeretnék beszélni, hanem egy másik témáról, amit én sok tekintetben még súlyosabb, vagy az igazán súlyos

problémának tartok Magyarországon. Azért, mert igaz, hogy a jövedelmi egyenlőtlenség, és a jövedelmi szegénység is nőtt az utóbbi négy évben, és ez kimondottan *policy* probléma, és redistribúció kérdése, de még ezzel a növekedéssel sem ütünk el nagyon az Unió átlagától. Sokkal komolyabb probléma az, amiben eddig is az Unió átlaga alatt voltunk, és most még lejjebb csúsztunk: az *underclassnak*, vagyis a szakképzetlen munkásságnak és szakképzetlen, lecsúszó rétegeknek a problémája. Huszár Ákos kollégának van egy kiváló összehasonlítása a Statisztikai Szemlében, ajánlom másoknak is, ő alapvetően három különböző, nagyon elterjedt osztályfelfogás szerint vizsgálódott. Én egy picit újraszámoltam az ő adatait, másképp is csoportosítottam: leegyszerűsítettem három csoportra. Tekintsük egy csoportnak a vezető állásúakat, az értelmiségieket, a szakembereket, a magas szintű szellemi dolgozókat, és azokat, akik az önálló alkalmazottal is rendelkező kisvállalkozók, és mondjuk rájuk, hogy ez a felső réteg, mindegy, hogy nevezzük. Ezelőtt harminc évvel felháborodtam volna egy ilyen mondaton, hogy mindegy, hogy nevezzük, ma már azonban így gondolom. Tekintsük alsó rétegnek a szakképzetlen fizikaiakat, és középrétegnek az alkalmazott nélküli önállókat, az egyszerű irodai dolgozókat, meg a szakmunkásokat. Ákos adatai a magyar adatokat hasonlították össze a 2010-es *European Social Survey* alapján az európai átlaggal. Tehát hangsúlyozom, az európai átlagban ott vannak a bolgárok meg a románok is, a horvátok ugye még nincsenek benne. A következő derül ki: ez a bizonyos középréteg Magyarországon nagyjából megfelel az európai országok átlagának, nálunk 30,9%, Európában 30,7%, tehát lényegében ugyanott vagyunk. Mi a helyzet a felső réteggel? Az nálunk 32,2%, az európai országok átlagában, hangsúlyozom, a szegény európai uniósok is benne vannak, 47,2. Ha ezeket nem vennék be, hanem külön megnéznénk a régi uniós tizenötöket, meg a visegrádi négyeket is, akkor biztos, hogy még nagyobb lenne a különbség. A szakképzetlenség vonatkozásában a magyar adat 36,9, az európai 21,6. Tehát nálunk az alsó réteg, ne tessenek ideológiai, politikai konnotációt tenni ehhez a fogalomhoz, ez a szakképzetlen alsó réteg 15 ponttal nagyobb, mint az európai átlag, míg a felső réteg ugyanezzel a 15 százalékponttal kisebb, mint az európai átlag. Ez ráadásul súlyosbodott, megnéztük a 2002-es, 2012-es *European Social Survey*-ben is, tehát tíz év alatt is van egy erős eltolódás a szakképzetlenség irányába Magyarországon, miközben Európában pont fordított tendencia figyelhető meg. De már a 2002-ben, vagy a '90-es években is volt, nem 15 pontnyi, de több mint 10 pontnyi különbség az európai átlaghoz képest. Na most, számomra a magyar társadalomnak ez az igazán fontos problémája, és különösen akkor, ha megnézem azt az ámokfutást, ami a magyar oktatási rendszerben jelenleg zajlik, és aminek eredményeképpen ez a helyzet nem hogy várhatóan csökkenne a következő nemzedékekben, hanem tovább fog súlyosbodni. És félreértés ne essék, ebben persze van tipikus *underclass*, vannak benne romák, de nem csak erről van szó, hanem arról, hogy a magyar társadalm szerkezetben egy modernizáció előtti állapot konzerválódott, majd ebbe az irányba mozdult el a magyar társadalom az utóbbi tíz évben, és ez a redistribúciónak, az állami beavatkozásoknak szerintem borzasztó súlyos felelőssége. Pont. Abszolút pont.

K.I.: Köszönöm szépen. Még az új technikákról: a kísérleti módszerek, a big data kutatások használhatóságáról kérdezném a kollégákat.

K. T.: Én Ivánhoz hasonlóan eléggé szkeptikus vagyok a kísérleti módszerek alkalmazását illetően a szociológiában. A *big data*, az adatbányászat és a hivatalos statisztikai adatokban való kutakodás viszont nagyon nagy jövőnek néz elébe szerintem. Egy kicsit ugyanaz a helyzet, mint ahogy a '60-as években megteremtődött a modern matematikai, statisztikai eljárásoknak a *survey*-kre való alkalmazása, úgy az utóbbi tíz évben teremtődött meg a módszertan arra, hogy a *big data* elemzésébe bele lehessen fogni. Ez már nem az én világom, már nem fogom megtanulni, de abban nagyon hiszek, hogy ennek komoly jövője van. Sok szempontból, azt hiszem, nagyobb jövője van, mint a kvalitatív módszereknek. A kvalitatív módszereket illetően, bár nagyon divatosak újabban a világban mindenütt a szociológián belül, én mindig egy kicsit szkeptikus voltam, mert az én saját élményeim szerint néhány jó író érvényesebbet írt le kvalitatív módszerekkel a társadalomról, mint néhány kevésbé jól író szociológus kolléga. Továbbra is úgy gondolom, hogy azért a *survey*-nek marad jó néhány funkciója. A '60-as, '70-es, '80-as években egy picit a világban is, de Magyarországon egyértelműen az volt a jó szociológus, aki pénzt tudott szerezni empirikus adatfelvételre, *survey*-re. Mert neki voltak ennek következtében adatai. Ez a fal Nyugat-Európában, és különösen Amerikában soha nem volt ennyire erős, mert mindig léteztek olyan kimondottan adatfelvevő és adatokat produkáló projektek, amelyek nagyon sok szociológus kutató számára nyersanyagot jelentettek. Amikor ezelőtt harminc évvel a TÁRKI-t megalakítottuk, akkor az egyik alapvető kiindulási célunk az volt, hogy ilyen adatbázisokat nyújtsunk a magyar szociológus társadalom számára is, tehát függetlenedjen egymástól a tudományos kvalitás és a drága *survey*-kre való pénzszerző képesség. Ezt részben sikerült már Magyarországon – részben az üdvös pénzhiány következtében is – elérni, de úgy gondolom, hogy a jövőben is lesz komoly funkciója a *survey*-knek, talán kevésbé az egy problémára koncentráló *survey*-knek, hanem az olyan vizsgálatoknak, amelyek kvázi adatbázist képesek nyújtani többfajta vizsgálat számára is.

SZ. I.: Sok rosszat mondtam a szociológiáról, de hadd mondjak el valami jót is. Azt hiszem, hogy ennek a szakmának a fő erőssége azért az volt, hogy kritikus volt a saját adataival kapcsolatban, tehát amikor *survey*-ket csináltunk, akkor nagyon gondosan ellenőriztük a minták reprezentativitását. Hogyha nem volt reprezentatív, akkor különböző, elég megbízható módszerekkel próbáltuk a mintát kiigazítani, hogy reprezentatív legyen. Teljesen tisztában voltunk azzal, hogy kérdések feltevésénél az emberek különböző módon válaszolhatnak. Ma olyan viccesnek találom, hogy akik *field experimentet* csinálnak, kitalálják azt, amit a Gallup már a '30-as években csinált. Így például ugyanazt a kérdést felteszik kétféle módon, két különböző almintának, és megnézik, hogy ugyanaz-e az eredmény, vagy különböző. Hát, ehhez nem kellett kitalálni a kísérleti módszertant, minden jó *survey* kutató tudja, hogy gyanúval kell élnünk azzal szemben, hogy mi az a válasz, amit az emberek adnak. Ladányi János barátom szokta volt mondani – nagyon bölcs gondolat –, ha valakinek fölteszel egy kérdést, akkor

valamiféle választ biztos, hogy adni fog. De hogy aztán mit ér az a válasz, az másik kérdés. A szociológusok, szemben a politológusokkal és a közgazdászokkal, sokkal érzékenyebbek voltak erre, és sokkal gondosabban ellenőrizték, hogy mi is lehet az értelme annak, amikor valaki egy kérdésemre választ ad. Ezért vagyok egy kicsit aggodalmas azokkal kapcsolatban, akik növekvően aggregált statisztikákra támaszkodnak. Én is állandóan csinálom, de óriási a veszély, hogy verifikáljuk az aggregált statisztikák adatait, holott *garbage in, garbage out*. Nagyon gyakran azok az aggregált statisztikák szemetek, ha szemetet elemzek, szemetet kapok belőle. Hogy egy anekdotát hadd mondjak, egy politológus kollégámmal éppen valami, az Egyesült Arab Emírátsukat érintő kérdésben vitatkoztam, és az egyik kérdés csak az volt, hogy mi az Egyesült Arab Emírátsuk lakosságának a száma. És ő ráment az internetre, ott volt egy adatbázis, és akkor azt mondta: 4 és fél millió, és azzal számolt. Azt mondom neki: de hát, Mario, ez a 4 és fél milliós adat szemét. Elég pontosan tudjuk, hogy 9 millió lakosa van az Egyesült Arab Emírátsuknak, csak a statisztikai hivatal vagy hazudott, vagy fogalma nem volt erről, amikor a népességszámot megbecsülte. Hosszú időn keresztül az ENSZ is bevette ezt a marhaságot. Ez a baj, mert az emberek nem nézik meg, hogy mi az adat, honnan jön, és mennyire megbízható. Mario erre azt válaszolta: de mindenki ezt a 4 és félmilliós adatot használja... annál nagyobb a baj... Persze, használni kell aggregált adatbázisokat, de jó lenne, ha a szociológusok legkiválóbb tulajdonságukat, az adatok kritikai elemzésének szellemét megőriznék.

K. T.: Abban biztos, hogy igazad van, hogy a világ változik, és egy változó világban a szociológiai elméletek és módszerek is változnak. Ezt nem vitatom. Én ugyanakkor óriási előrelépésnek tartom azt a nemzetközi összehasonlító hullámot, ami gyakorlatilag a '60-as évek közepe óta elindult. Emlékezzünk vissza, az első komoly nemzetközi összehasonlítás, amelyben az egyik főnök magyar volt, Szalai Sándor, az időmérleg-vizsgálat volt, és ami azóta történt, az egyszerűen más dimenzióba helyezte a társadalomról való gondolkodásunkat. Az én szűkebb területemnél maradva, lehet háborogni, hogy milyen szörnyűek a jövedelmi egyenlőtlenségek, és ha összehasonlítom a '70-es, '80-as évek elejének leszorított, egyenlő viszonyaival, azért mondom a '80-as évek elejét, mert a '80-as évek második felében már nagyon elindult a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedése. Akkor itt mintha valami szörnyű tragédiát élnénk meg, miközben a valóságban csak annyi történt, hogy sajnos nem a GDP-ben, nem az életszínvonalban, nem a képzettségben, de a társadalmi egyenlőtlenségben már fölzárkóztunk a nyugat-európai országokhoz.

K.I.: Köszönöm szépen. *Hogyan gondolkodtok az eléggé sokak, és különösen fiatalok által követett network kutatási irányokról? Használhatóak ezek a ti gondolatvilágotokban, vagy az egyenlőtlenségkutatásban?*

SZ. I.: Hát, csak nagyon röviden hadd mondjam el, hogy a Yale-en volt egy *workshopunk*, meghívtam Harrison White-ot, hogy tartson egy előadást, Harrison tulajdonképpen a modern *network* kutatás atyja. Nem igazán, mert volt a *network* kutatás előtt szociometria, ami tulajdonképpen ugya-

nez volt, csak nem volt meg az a matematikai apparátusa, amit Harrison White adott hozzá. És Harrison nagyon meggyőzően azt mondta: kérem, a *network* kutatás egy módszer, semmiféle elmélete nincs. Azt hiszem ez nagyon lényeges, aki *network* kutatást csinál, jobb, ha erről nem feledkezik meg. Granovetter volt, aki nagy áttörést hozott a szociológiában, amikor azt állította, hogy a kapcsolati rendszeren keresztül tudja megmagyarázni, hogy ki milyen állásba kerül. Aztán néhány év után megírta kiváló tanulmányát, aminek a címe az volt, hogy *A gyenge kötések ereje*. Amiből kiderült, hogy tulajdonképpen nem szoros kapcsolatokon keresztül kapjuk meg az állásunkat, hanem inkább a gyengébb kapcsolatok hasznosak az „*occupational attainment*”-ben. Hadd mondjak ehhez egy anekdotát, ami illusztrálja, és szeretnék egy kis kétséget ébreszteni azokban, akik vallásszerűen hisznek a hálózatkutatásban. Én '75-ben csodával határosan kaptam egy állást Ausztráliában, a Flinders Egyetemen, és nem is értettem, hogy miért neveztek ki engem tanszékvezető egyetemi tanárnak. Aztán később megtudtam. Az egyébként nagy *search committee*-ben benne volt egy ausztrál amerikanisztika professzor. Nekem semmi kapcsolatom Ausztráliához nem volt, soha még ausztrállal nem találkoztam. Kiderült, hogy az egyetem *vice-chancellor*-ja, aki szimpatizált az életrajzommal, de az rövidke volt, és emiatt bizonytalan volt benne, mondta ennek az amerikanisztika professzornak, Burt volt a neve: „te Amerikában éltél, te biztos ismersz egy amerikai szociológust, kérdezd meg már, hogy tudják-e, hogy ki ez a Szelényi.” Ő egyetlen szociológust ismert, Martin Lipsetet. Na most, egészen véletlenül, amikor én 1965-ben Berkeleyben voltam, volt egy Martin Lipset professzor, akinek volt egy kis szemináriuma a latin-amerikai diákmozgalmakról, és én fölvettem ezt a kurzust, és ő megkért, hogy írjak már egy cikket a kelet-európai diákmozgalmakról. Ez három sor lett: azt írtam, hogy olyan nincs. Erre Martin visszaemlékezett, jó memóriája volt, tíz évvel később még a nevemet is tudta, és azt mondta, hogyne, Iván okos ember. Erre fölvettek. Hát, ennyit a kapcsolati tőkéről.

K. T.: Az ötvenes évek elején Karl Popper írt egy tanulmányt, amelyben van egy számomra *ars poeticát* is jelentő gondolat. Popper azt írta, nem kevés gúnnal és öngúnnal, hogy az emberiség majd akkor lép át egy boldogabb korszakba, amikor az értelmiségiek merik azt mondani, hogy nem tudom. Na, én így vagyok a hálózatkutatással. Nem értek hozzá.

A redisztribúció és az állam szerepének problémájára visszatérve, én úgy gondolom, hogy az az igazán jó, boldog társadalom, amiben a társadalmi folyamatokban viszonylag kevés helyen lehet fölfedezni az állami beavatkozás hatását, kevés olyan terület van, ahol az állami politika direkt módon tud társadalmi folyamatokat befolyásolni. Az egyik ilyen terület az oktatás. És egyszerűen felfoghatatlan számomra, hogy mi értelme van a világban létező nemzetközi tendenciákkal szembe menni a magyar oktatásügy mai alakításában. Még ha csak az derülne ki, hogy mindez azért történik, mert bizonyos vállalkozói lobbik áterőltetik azt az akaratukat, hogy olcsó munkaerőre van szükségük, ilyen mondjuk Demján Sándor tevékenységében lehetett tapasztalni, de attól tartok, hogy ma már ennél sokkal többről van szó. Félreértés ne essék, egy szóval nem állítom azt, hogy ha sokkal több pénzt

investálnának a magyar oktatásügybe, az önmagában változást hozna. Még abban sem vagyok biztos, hogy ha lenne egy szemléleti változás, az rövid- vagy középtávon a szakképzetlen *underclass* felé hajló rétegek arányának radikális csökkenését eredményezné. De hogy a jelenlegi folyamatok még a perspektívát is elveszik, abban egészen biztos vagyok.

SZ. I.: Hadd térjek itt egészen röviden vissza az egyenlőtlenség témájára. Én Tamással teljesen egyetértek, és ő erről nálam persze sokkal többet tud, a magyar egyenlőtlenség, amennyire mérni tudjuk, egyáltalán nem különösebben magas szintű. Azzal is teljesen egyetértek, hogy ami viszont sajátos, az a társadalom aljának a majdnem reménytelennek tűnő leszakadása. És egyébként ez az oktatás kérdéséhez is kapcsolódik, borzasztó nehéz ennek megtalálni az oktatási ellenszerét, itt a társadalomról leszakadó, *underclass* felé szakadó réteg erős önreprodukciója figyelhető meg. Ez egy olyan hibás kör, amiből irtózatosan nehéz kitörni, még ezt hadd tegyem hozzá, hogy az OECD országok közül – makroadat, ne tessék elhinni – Magyarországon a legrosszabb a munkaképes korúak foglalkoztatottsága, mintegy 55–60% körül van. Egy picikét javult közmunkával, meg azzal is, hogy a külföldön dolgozókat is beszámítják, mintha hazai munkaerő lennének. De hát ennek ellenére a legrosszabb az OECD-ben. Hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon, csakúgy, mint Szlovákiában, Romániában, vagy Bulgáriában a mélyszegénység etnicizálódik. A leszakadó rétegnek a többsége nem roma, de a romák többsége ebbe a rétegbe tartozik, és ez, különösen a falusi gettóba szorult romák esetében szinte megoldhatatlan problémának tűnik. Ugyanakkor azért én nem mondanám azt, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek nem jelentenek a globális tőkés világgazdaság számára lényeges problémát. 1970 óta a társadalmi egyenlőtlenségek, Magyarországon kevésbé, de a világ nagyon sok országában rohamosan növekedtek. Elérik azt a küszöböt az Egyesült Államokban, amelyik már szinte vállalhatatlan. Kínában az egyenlőtlenségnek a fokát különböző módon mérik. Van, aki a Gini-t .6-ra becsüli, a kínai statisztikai hivatal .47-re teszi. Aggregált statisztikák, egyiknek sem szabad egy szavát sem elhinni, de valahol .47 és .6 között van, ami Dél-Afrikával teszi Kínát egy szintre. Egyelőre nincs balhé belőle, mert mindenkinek nő az életszínvonala, „engem nem érdekel, hogy a Kovácsnak jobban megy, mint nekem, amíg nekem jobban megy ma, mint tegnap ment.” De mihelyst nekem rosszabbul megy, akkor nagyon is mérges leszek arra, hogy Kovácsnak viszont jobban megy, és ebből különböző politikai problémák lehetnének s lesznek. És ha hihetünk Stiglitznek, akkor ebből még gazdasági növekedési problémák is lehetnek, különösen, ha a vagyon egyenlőtlensége még ennél is nagyobb fokúvá válik. Az igazi nyertese az elmúlt húsz esztendőnek a legfejlettebb világban nem a legfelső 1 százalék, hanem a legfelső 0,1 százalék. És ez mindenképpen valami olyasmi, amire oda kell figyelnünk, és attól, hogy a magyar egyenlőtlenségi fokok aránylag mérsékeltek, érdemes a világban lezajló folyamatokra odafigyelnünk, mert ez a magyar folyamatokra is valamikor valamiféle hatást fog gyakorolni.

K. T.: Az oktatásügy kapcsán különösen élesen bírálnám mindazt a rombolást, ami az elmúlt négy évben történt. Speciel a foglalkoztatás ügyében az igazi probléma 1989 és '97 között jött létre Magyarországon, és egy kicsit értetlenül állok az előtt is, hogy azokat a kísérleteket, amelyek például a közmunkával kapcsolatosak, úgy látom, hogy kizárólag politikai és ideológiai okokból bírálják nagyon sokan. Én a magam részéről még akkor is, hogyha a közmunka egy csomó konkrét intézkedésével nem tudok egyetérteni, de magával az alapelvvel igen. Önmagában, hogyha változtatni akarunk a foglalkozási, juttatási szerkezeten, akkor ez egy nagyon kicsi, de inkább pozitív irányba mutató lépés.

SZ. I.: Ha szabad egy szót szólnom: én megmaradtam a politikai spektrum bal oldalán, bár remélem, Weberrel elég, ha ezt bevallom, utána meglehetősen objektivitással tudok következtetéseket levonni. Azt hiszem, egy alapkérdésben egyetértünk Tamással, Keynesnek teljesen igaza volt: amikor komoly foglalkoztatási problémák vannak, akkor az államnak masszívan közbe kell avatkoznia, és az államnak az infrastruktúrafejlesztésbe való komoly beavatkozása, munkahelyek teremtése nagyon fontos mód a gazdaság fölpörgetésére. Az Egyesült Államokban ezt sajnos még az Obama-kormány sem kellőképpen csinálta, a pénzt a bankok zsebébe tette ahelyett, hogy az összeomló amerikai infrastruktúrát fejlesztette volna. Teljesen nevetséges, hogy mennyivel jobb a kínai vasúttrendszer, mint az észak-amerikai... Nyilvánvaló, hogy erre kellett volna a pénzt költeni, és munkahelyeket teremteni. A magyar közmunkával nem az a baj, hogy az állam befektet az infrastruktúrafejlesztésbe, ahol szak-képzettség nélküli embereket lehet foglalkoztatni. A baj az, hogy azzal fenyeget, hogy akkor a szociális segélyeket elvonja. Tehát mintegy kényszeríti az embereket az ilyen típusú munkavállalásra, ahelyett, hogy megteremtené a lehetőséget munkahelyek létrehozatalára, és nem éhbérért, hanem normális, a piaci versenyben kialakuló fizetésért.

Kérdés a közönségből (Takács Judit): Azt szeretném kérdezni, önök hogyan definiálnák a társadalmi integráció, illetve dezintegráció fogalmát?

SZ. I.: Elfogadom a kritikát, valóban integrációról és dezintegrációról kellett volna beszélnünk. Az egyik bajom az, hogy nem igazán tudom, hogy ezek a fogalmak mit jelentenek. Nem tudom, hogy hogy mérem az integrációt vagy a dezintegrációt. Azt hiszem, Magyarországon nagyon hosszú ideje egy nyomatékosan dezintegrációs folyamat van, pontosan az, amiről Tamás is beszélt. 1990-ben megszűnt a munkahelyek egyharmada, ezekből a munkahelyekből jóformán semmi újra nem keletkezett, és ami ennél is súlyosabb, 1990 körül az ötvenes éveiben járó emberek jelentős része állását veszítette. Hát, az sem volt jó, de ma már, ha jól értem, a huszonévesek sem tudnak elhelyezkedni, hanem időnként egyetemi diplomával elmennek Angliába pincérnek, mert még mindig ez a megélhetési lehetőségük. Tehát azért a társadalomnak az alaptendenciája, ha úgy tetszik, a társadalomnak a széthasadása, én ezzel teljesen egyetértek, egy aránylag nem nagy létszámú, de nagyon jelentős legalsó osztálynak a leszakadása, ami problémát jelentett. Én Ferge Zsuzsának nagyon jó barátja vagyok és nagyon-nagyon tisztetem, de azt hiszem, hogy a szegénység fokának a túlértékelése – amire, azt

hiszem, Zsuzsának hajlandósága van – a társadalmpolitika szempontjából is veszedelmes. Mert nem igazán a középrétegek kínlódása az alapvető probléma, hanem a leszakadó, és a leszakadásban magát újratermelő rétegekre kell a társadalmpolitikának elsősorban odafigyelnie. A középrétegek sincsenek túlságosan jó állapotban, azzal is, azt hiszem, egyetértek, hogy valószínűleg az ő helyzetükben is állt elő romlás, de az igazi probléma nem ezekben a rétegekben van. Velük, ha a gazdasági fejlődés beindul, a piac elkezd működni, hogyha az állam nem beszél egyre és egyre többet bele a piac működésébe, akkor ővelük valami majd csak lesz. De van a társadalomnak egy olyan alsó rétege, aminek nem remélhetjük a problémáinak a megoldását a piactól. Nem fogja megoldani. Ehhez célzott társadalmpolitikára van szükség. Ezért én teljes mértékben egyetértek Tamással, jobb, hogyha a társadalmi szegénységnek a szintjét valahol a 15–17%-os sávban vonjuk meg, inkább, mint a 40%-ban, és legfőképpen abban az osztályban, amelyik leszakadóban van, amelyik dezintegrációt mutat, és amelyeknek a társadalom legalján való önreprodukcióján valamiképpen keresztül kellene törni. És az elmúlt húsz esztendőben nem volt kormányzat, amelyiknek erről igazán konstruktív elképzelése lett volna.

K. T.: Én nem beszélnék már a dezintegráltság strukturális összefüggéseiről. Teljesen egyetértek azonban azzal, hogy a magyar társadalom dezintegrációja sokkal szélesebb körű, mint pusztán strukturális probléma. Hadd utaljak itt három másik olyan tényezőre, amelyet nagyon komolyan tartok a magyar társadalom dezintegráltsága szempontjából. Az egyik, amit már elég régóta mutatnak ki a kollégák, a rettenetes bizalomhiány. Bizalomhiány az intézményekkel kapcsolatban, és bizalomhiány a többi emberrel kapcsolatban. Ez valószínű, hogy mindig is magas volt az utóbbi negyvenötven-nyolcvan év történetében, de biztos, hogy ebben a tekintetben még romlott is a helyzet. A másik ilyen, ami részben azért összefügg a bizalomhiánnyal is, az a kiegyensúlyozottság és megbízhatóság hiánya. Szóval egy olyan társadalomban, ahol egy parlamenti ciklusban négyszáz törvényt módosít a kormánypárt, ott a társadalom óhatatlanul dezintegrálttá válik. Egy olyan társadalom, ahol folyamatos államosítási hullámok vannak, ahol a korrupció vállalható strukturális elemmé válik, dezintegrálódik. Tehát félreértés ne essék, a magyar politikai rendszer álszent megoldása, hogy a pártfinanszírozást soha nem lehetett nyílttá tenni, mert a politikusok mindig féltek tőle. Ezért minden eddigi kormány a rendszerváltás óta belepisilt a medencébe. De most ki is állnak a trambulínra, és onnan. Ez nyilvánvalóan szintén dezintegráltságot eredményez. A társadalmi közélet szempontjából azonban a számomra a legsúlyosabb dezintegráltságot az eredményezi – és ebben a politikusok mellett a magyar értelmiség egy jelentős része is rendkívül hibás –, hogy ebben az egy tekintetben lényegében tényleg a Rákosi-korszak köszöntött be: minden politikai erő és minden értelmiségi csoport úgy gondolja, hogy aki nincs velünk, az ellenünk van. A szétszakítottság nem a társadalom egészére vonatkozik, mert a társadalom nagy része ezzel nem törődik. Négyévenként elmegy választani, és isten tudja minek alapján, de valahogy szavaz. De van egy csoport, Gombár Csaba kifejezésével a politikailag nem névtelenek csoportja, tehát a politika iránt érdeklődő értelmiségnek, középrétegeknek,

politikusoknak a csoportja, amely minden oldalon csak a saját kizárólagosságában hisz, és úgy gondolja, hogy aki nem ért vele egyet, az ellenség. Ha egy társadalomban ez eluralkodik, az szükségszerűen dezintegráltságot eredményez, tehát korántsem gondolom azt, hogy a dezintegráltság kizárólag strukturális tényezőkre vezethető vissza. Lélektani, értékválasztási és politikai tényezők is jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar társadalomban erős dezintegráltság figyelhető meg.

K.I.: Köszönöm szépen ezt a két órát, a sok-sok véleményt és okos tanácsot a következő kutató-sokra.